

Slovenska knjižnica & KUD Logos
Pogovorni večeri

07

Četrtek, 10. aprila 2008, ob 19. uri
dvorana Slovenske knjižnice
Einspielerjeva 1, Ljubljana

Izhodišče za razpravljanje ob knjigi
Leona Battiste Albertija

O arhitekturi

je vprašanje:

Kaj določa (renesančno) lepoto?

Večer bosta uvedla

DR. JOŽEF MUHOVIČ IN DR. IGOR ŠKAMPERLE

Leon Battista Alberti
O arhitekturi
Prevedel Tomaž Jurca
Ljubljana, Studia humanitatis, 2007

Deveta knjiga
O okrasju zasebnih stavb

Naj se ustavim še pri zadevi, podrobnejše pojasnilo katere sem obljubil že v prejšnjih knjigah in ki je povezana z vsemi vrstami lepote in okrasja. Lahko bi celo rekli, da na njej temeljijo vsa pravila o lepoti. Gre torej za nadvse zahtevno razpravo, saj govorimo o nečem, kar je povezano s številom in naravo posameznih delov in se nanaša na njihovo določanje, medsebojno urejenost in združevanje v celoto oziroma enotno telo. To združevanje mora temeljiti na redu, trdnosti, skladnosti ter ujemanju in prav v teh pojmihi bi lahko iskali izhodišče naše raziskave. Skušali bomo najti bistvo oziroma srž vseh stvari, ki sestavljajo omenjeno celoto, saj je znano, da lahko prevelike razlike med sestavnimi deli povzročijo nasprotja in razkroj. Tovrstne razprave, tudi tiste, ki zadevajo precej splošnejše reči, se lahko izkažejo za dokaj težavne, še posebej zamotane pa so raziskave na področju, ki smo se mu namenili posvetiti.

Ugotovili smo, da umetnost gradnje sestavljajo številni deli in da je za vsakega od njih treba iz množice raznovrstnega okrasja izbrati tisto, kar je zanj najbolj primerno. S težavno nalogo, ki je pred menoj, se bom tako spoprijel po svojih najboljših močeh. Ne bom se mudil z nepotrebnimi pojasnili, kako je s sklepanjem iz posameznega na splošno mogoče priti do popolnega znanja, ampak bom povedal le tisto, kar je pomembno za našo razpravo. Tako bom najprej poskušal ugotoviti, odkod lepota pravzaprav izvira in kakšna je njena narava.

Veliki mojstri antike so učili, da je stavba kot živo telo in da moramo pri njenem načrtovanju posnemati naravo. Skušajmo torej ugotoviti, zakaj so nekatera telesa, ki jih je ustvarila narava, lepa, druga na videz manj prijetna, tretja pa grda. Seveda pa med tistimi, ki sodijo v prvo skupino, niso vsa taka, da med njimi ne bi bilo razlik. Prav tiste njihove značilnosti oziroma prirojene lastnosti, spričo katerih se med seboj razlikujejo, jih nemalokrat naredijo za lepe. Naj to ponazorim s primerom. Nekaterim so všeč vitka in drobna dekleta, oni osebi iz veseloigre pa je bila izmed vseh najbolj všeč neka debelušna in zaobljena mladenka.¹ Bralcu bo morda bolj pri srcu ženska, ki ni niti tako suha kot bolnik niti tako krepkih

udov kot kak vaški nasilnež, pač pa taka, da bi od slednje brez večje škode nekaj odvezel ali pa prvi prav toliko dodal. Najsi bo izbral tako ali drugačno ženo, pa se mu ostala dekleta gotovo ne bodo zdela neprivilna in nezanimiva. O tem, zakaj so nam nekatere lastnosti bolj všeč od drugih, ne bomo razpravljali.

Ko sodimo o lepoti, se ne opiramo zgolj na splošno mnenje in merila, ampak tudi na prirojene razumske mehanizme. Da je to res, potrjujeta takojšnje nelagodje in odpor, ki ju občutimo ob pogledu na grdo, popačeno in neokusno stvar. O tem, kaj povzroča take občutke in odkod ti pravzaprav izvirajo, ne bomo govorili, temveč se bomo osredotočili zgolj na ugotovitve, ki so povezane z našo razpravo. Že iz samih obrisov in zasnove stavbe je mogoče razbrati naravno in takoj prepoznavno vzvišenost oziroma popolnost, ki razveseljuje duha. Zdi se mi, da prav na njej temeljijo prijeten videz, dostojnost in prefinjenost, ki pa izginejo z vsakim nepotrebnim odzemanjem ali spreminjanjem. Ko se tega zavemo, lahko brez odvečnih besed ocenimo vsako obliko oziroma zasnovo ter po potrebi katero njenih sestavin tudi spremenimo. Vsako telo je namreč sestavljeno iz točno določenih delov, in če katerega od njih brez prave potrebe odvezamo, zmanjšamo ali premestimo, bomo skvarili ravnovesje med njimi in tako škodovali celoti.

Po vsem povedanem bi lahko brez nepotrebnega dolgoveženja sklenili, da naša razprava temelji na treh osnovnih načelih, ki so število, to, kar imenujemo oris, in položaj.² Ta načela zajema in povezuje pojem *concinnitas*² ki mu moč vlivata prefinjenost ter odličnost in v katerem se lepota zrcali v vsem svojem blišču. Njegovo bistvo oziroma naloga je, da po točno določenih zakonih uredi dele, ki so si po izvoru med seboj povsem različni, in iz njih ustvari skladno celoto.

Prav zato *concinnitas* prepoznamo takoj, ko jo naš um zazna s pomočjo vida, sluha ali katerega drugega čutila. V naši naravi je namreč, da si želimo le najboljšega in da se tega z veseljem držimo. *Concinnitas* se bolj kot v telesu in njegovih delih kaže v sami naravi stvari, zato bi jo lahko označil za tovarišico duha in razuma. Zelo širok pojem je, ki se nanaša na številna področja. Človeka spremlja skozi vse življenje in poleg naravnih zakonov pomaga oblikovati tudi družbene. Lahko bi torej sklenili, da se vse, kar narava ustvari, ravna po zapovedih, ki jih določa *concinnitas*, saj pri vseh svojih stvaritvah stremi k popolnosti. Brez sozvočja in skladnosti med deli pa popolnosti ni mogoče doseči. Naj to za zdaj zadostuje.

Če omenjene trditve držijo, potem lahko iz njih izpeljemo tudi naslednje sklepe. Lepota je ujemanje oziroma skladnost sestavnih delov telesa, ki je odvisna od določenega števila, orisa ter položaja, in sicer na način, ki ga narekuje *concin-*

nitas, najvišje in temeljno načelo v naravi. Sozvočje je nadvse pomembno tudi v arhitekturi, saj ta brez njega ne bi mogla pokazati vsega svojega dostojanstva, prefinjenosti, mogočnosti in pomembnosti.

Vse, kar smo doslej povedali, so z opazovanjem narave odkrili že naši predniki, ki so dobro vedeli, da s svojimi deli ne bodo dosegli tiste odličnosti, ki bi jim prinesla slavo in ugled, če bodo te zadeve zanemarili. Za zgled so si vzeli naravo, saj so modro ugotovili, da odtod izvirajo najlepše oblike, in začeli marljivo raziskovati pravila, po katerih se ta ravna pri svojem ustvarjanju. Svoje ugotovitve so nato s pridom uporabili v arhitekturi.

Ko so začeli preučevati izvor teles in njihovih delov, so ugotovili, da so po sestavi že od samega začetka⁴ nesorazmerna, saj so nekatera vitka, druga zajetna in tretja nekje na sredini. Ker so vedeli, da se tudi stavbe razlikujejo po svojem namenu in rabi, kar smo povedali že v prejšnjih knjigah, so sklenili, da morajo biti tudi te raznolike.⁵

Po zgledu iz narave so tako nastali trije različni slogi okraševa-nja stavb, poimenovani po ljudstvih, ki so jih najbolj cenila ali, kot pravijo, celo iznašla. Eden od njih je polnejši, trajnejši in pripravnejši za gradnjo ter mu pravijo dorski, za drugega, korintskega, so značilne vitkejše in prijetnejše oblike, tretji, ki so ga poimenovali jonski, pa je mešanica značilnosti obeh slogov. Toliko o stvareh, ki zadevajo telo kot celoto. Ko so naši predniki z opazovanjem narave ugotovili, kako omenjena načela, kot so število, oris in položaj, prispevajo k lepoti, so v zvezi z vsakim od njih določili posebna pravila. Zdi se mi, da njihove ugotovitve temeljijo na naslednjih dejstvih.

Ker so vedeli, da so števila parna in neparna, so uporabljali tako prva kot druga, a na različnih mestih. Po zgledu iz narave so poskrbeli, da so bili stebri, vogali in podobne zadeve, ki sestavljajo okostja stavb, vedno parni. Ne poznamo namreč živega bitja, ki bi lahko brez težav stalo in se premikalo na neparnem številu nog. Nasprotno pa velja za odprtine, kar dokazujejo tudi primeri iz narave, ki je živali obdarila s parom ušes, oči in nosnic na vsaki strani pa z enimi samimi velikimi usti na sredini.

Nekatera parna in neparna števila se v naravi pojavljajo pogosteje kot druga, tako da jih hvalijo tudi modreci. Ker imajo ta števila določene lastnosti, zaradi katerih so se izkazala za pomembnejša od ostalih, so jih pri načrtovanju svojih stavb začeli uporabljati tudi arhitekti. Filozofi so si edini, da narava temelji na številu tri. Tudi število pet bi lahko zaradi vseh lepih stvari, ki vsebujejo prav toliko sestavnih delov oziroma iz njih izvirajo, po pravici imeli kar za božansko.

Naj v zvezi s tem omenim le človeško roko in nasploh se mi zdi primerno, da je to število posvečeno zaščitnikom obrti, še posebej Merkurju. Kar zadeva število sedem, naj povem, da je zelo po volji najvišjemu Stvarniku, saj je nebo poživil s sedmimi planeti, in poskrbel, da tudi življenje človeka, njegovega najljubšega bitja, od spočetja, rojstva in odraščanja pa vse do zrelosti zaznamuje to število. Po Aristotelovem pričevanju naj bi v antiki novorojenca poimenovali šele sedmi dan zatem, ko je prišel na svet, saj dotlej niso vedeli, ali bo preživel. Tako seme v materinem telesu kot novorojeno dete sta prvih sedem dni v veliki nevarnosti. Med neparnimi števili je cenjeno tudi število devet, po katerem se je ravnala preudarna narava, ko je ustvarila nebesne svode.⁶ Poleg tega prirodoslovci menijo, da veliko pomembnih naravnih pojavov temelji na ulomku ena devetina. Devetina letnega sončnega cikla je enaka časovnemu obdobju štiridesetih dni, prav toliko pa je po Hipokratovem prepričanju potrebno, da se v maternici oblikuje zarodek. Praviloma traja štirideset dni, da premagamo hudo bolezen. Mesečno perilo pri ženski zastaja štirideset dni po spočetju zarodka, če je ta moškega spola, in se spet prične prav toliko časa po dečkovem rojstvu. Ko so budni, dojenčki prvih štirideset dni življenja ne jokajo in se ne smejejo, ampak, kot pravijo, to počnejo samo v spanju. Toliko o neparnih številih.

Kar zadeva parna števila, naj povem, da so nekateri filozofi imeli število štiri za božansko in menili, da bi se morali po njem ravnati pri najbolj svečanih prisegah. Šest naj bi bilo eno redkih števil, ki je popolno, saj je med drugim tudi vsota vseh njegovih deliteljev.⁷ Jasno je, da je število osem v naravi zelo pomembno. Otroci, ki so se rodili v osmem mesecu nosečnosti, preživijo le, če so na svet privekali v Egiptu. Pravijo tudi, da bo ženska, ki je rodila mrtvo dete, tudi sama v kratkem času umrla. Če ženska spi z moškim v osmem mesecu nosečnosti, bo novorojenec prekrit z lepljivim sluzom, njegova koža pa umazana in prekrita z neprijetnimi hrastami. Aristotel je menil, da je število deset med vsemi najpopolnejše, filozofovo prepričanje pa naj bi po razlagah nekaterih temeljilo na tem, da je njegov kvadrat enak vsoti kubov prvih štirih števil.⁸

Arhitekti so pogosto uporabljali ta števila. Pri načrtovanju svetišč in njihovih odprtin niso od parnih števil nikoli prekoračili števila deset, od neparnih pa ne števila devet. Posvetimo se še orisu.

Oris bi lahko opisali kot medsebojno razmerje med črtami, ki določajo razsežnosti, kot so dolžina, širina in višina. Zakone o teh razmerjih je mogoče z natančnim opazovanjem in preučevanjem hvalevrednih stvaritev, ki nas obdajajo, izluščiti iz narave. Naj na tem mestu še enkrat opomnim na pomembno ugotovo-

vitev Pitagore, ki je trdil, da ni narava nikoli v nasprotju s seboj samo, kar brez dvoma drži. Tako je s temi rečmi.

Števila, ki v glasbi ustvarijo ušesom prijetno *concininitas*, lahko na podoben način razveselijo tudi oči in duha. Vsa pravila v zvezi z orisom je potemtakem mogoče izpeljati iz ugotovitev glasbenikov, ki so ta števila natančno preučili, pa tudi iz narave in tistih njenih stvaritev, pri katerih lahko opazimo že omenjene plemenite značilnosti. Toda pri tem se ne bom mudil dlje, kot je potrebno za našo razpravo o arhitekturi. Pustimo torej vprašanja, povezana s spremembami posameznih glasov in delitvami tetrakorda⁹ ter se posvetimo pomembnejšim stvarim.

Sočasnemu zvenenju več glasov, ki je ušesu prijetno, pravimo harmonija. Glasovi so lahko nizki ali visoki. Daljša ko je struna, nižji je njen glas, od krajših strun pa se širijo višji glasovi. Zaradi raznolikosti med glasovi nastanejo različne harmonije, ki so jih v antiki poimenovali po številih, iz katerih je razvidno razmerje med istočasno zvenečimi strunami. Imena sozvočij so *diapente* ali *sesquialtera*,¹⁰ *diatessaron* ali *sesquitercia*,¹¹ *diapason*¹² za dvojnost, *diapason diapente*¹³ za trojnost in *disdiapason* za štirikratnost.¹⁴ K tem so dodali še *tonus*, ki mu pravimo tudi *sesquioctavus*.¹⁵ Pojasnimo še razmerja med strunami. *Sesquialtera* se imenuje razmerje, kjer daljša struna meri za eno in pol krajše. Staro predpono *sesqui* bi v tem primeru lahko prevedli kot »k temu pa še«.

Daljšo struno zaznamuje število tri, krajšo pa dve. Pri razmerju *sesquitercia* daljša struna meri toliko kot krajša, podaljšana za tretjino, kar pomeni, da k prvi sodi število štiri, k drugi pa tri. Izraz *diapason* označuje dvojnost, torej razmerje ena proti dva ali polovica proti ena. Trojnost lahko opišemo z razmerjem ena proti tri ali tretjina proti ena, štirikratnost pa kot ena proti štiri oziroma četrtnina proti ena. Če povedano na hitro povzamemo, lahko sklenemo, da so glasbena števila ena, dva, tri in štiri. Tu je še *tonus*, pri katerem, kot rečeno, daljša struna meri za osmino več kot krajša.

Arhitekti imajo od teh števil veliko koristi in jih s pridom uporabljajo v parih pri načrtovanju forumov ter drugih odprtih površin, ki imajo dve razsežnosti, se pravi, dolžino in širino. Trojice so primerne za snovanje stavb za javna zborovanja ter senatskih in drugih palač, kjer morata biti dolžina in širina skladni z višino.

- 1 Gl.: Terencij, *Eunuchus*, 313–318.
- 2 Albertijevi izrazi so *numerus*, *finilio* in *collocatio*. *Numerus* označuje število in pravo mero med deli, *finitio*, ki se pogosto pojavlja tudi v avtorjevem spisu *De Statua*, zaznamuje oris. obris oziroma skrajni rob, *collocatio* pa položaj sestavnih delov stavbe.
- 3 Težko prevedljivi izraz *concininitas* je, kot rečeno, osrednji pojem Albertijeve estetike.
- 4 *Primordia rerum* je Lukrecijev izraz, ki se nanaša na najmanjše sestavne delce teles (Lukrecij, *De rerum natura* 1, 265ff; cf.: T. Lucretius Carus, *O naravi sveta*, slov. prev. Anton Sovre, Slovenska matica. Ljubljana, 1959).
- 5 Ker se naravna lepota skriva tudi v raznovrstnosti, se mora po tem ravnati tudi arhitektura, a pod pogojem, da je ta raznolikost urejena s točno določenimi pravili.
- 6 V Albertijevem času je bil še vedno v veljavi Ptolomejev geocentrični sistem z devetimi nebesi okoli zemlje, ki sta ga zagovarjala tako Aristotel kot mnogo kasneje Dante v svoji *Komediji*.
- 7 $3 + 2 + 1 = 6$
- 8 $1^3 + 2^3 + 3^3 + 4^3 = 102$
- 9 Sodobna glasbena teorija temelji na oktavah, starogrška pa na tetrakordih, se pravi, na štirih tonih z različnimi intervali, ki so se delili na diatoničnega, kromatičnega in enharmoničnega. Današnja oktava je torej sestavljena iz dveh tetrakordov. med katerima je cel ton. Alberti poseže po zgledih iz glasbe predvsem zato, ker temelji na matematiki, točno določenih merah in sozvočju, torej na zadevah, ki so nadvse koristne tudi v arhitekturi.
- 10 *Diapente* ali *sesquialtera*. tj. kvinta. nastane, ko sta struni v razmerju 2:3.
- 11 *Diatessaron* ali *sesquitercia*, tj. kvarta, nastane pri razmerju 3:4.
- 12 *Diapason* ali oktava z razmerjem 1:2.
- 13 *Diapason diapente* ali oktava in pol z razmerjem 1:3.
- 14 *Disdiapason* ali dve oktavi z razmerjem 1:4.
- 15 *Tonus* ali *sesquioctavus* označuje razmerje 8:9.